

Uzroci i posljedice gospodarskih kriza s naglaskom na Republiku Hrvatsku

Causes and effects of economic crises on the example of Republic of Croatia

IVONA GAMBIRAŽA

Sveučilište u Zadru, Odjel za ekonomiju

Debeljak 35

23206 Sukošan

Hrvatska

E-mail: ivonaga425@gmail.com

ARIANA ERGOVIĆ

Sveučilište u Zadru, Odjel za ekonomiju

Petra Skoka 1F

23000 Zadar

Hrvatska

E-mail: ariana.ergovic@gmail.com

Pregledni rad / *Review*

UDK / UDC: 338.124.4(497.5)

Primljeno / Received: 07. studeni 2022. / November 07th, 2022.

Prihvaćeno za objavu / Accepted for publishing: 28. ožujka 2023. / March 28th, 2023.

DOI: 10.15291/oec.3986

Sažetak: Kriza predstavlja nepredviđen i neželjen ciklus koji može biti uzrokovan zdravstvenom, političkom, financijskom prirodom. Kriza 2008. godine uzrokovana je kolapsom drugorazrednih hipotekarnih kredita, dok je kriza 2021. godine uzrokovana virusom COVID-19. Svijet se u oba slučaja našao u nezavidnom položaju. Gledajući unatrag, zajedničko je krizi 1929. i krizi 2008. godine da je vlast u oba slučaja znala što treba poduzeti, ali je to odbila. Stoga, gledajući financijske krize u prošlosti, uviđaju se određene sličnosti te se tako lakše dolazi do rješenja problema. Razlika se može uočiti u krizi 2021. godine koja je uzrokovana pandemijom, a koja je u kratkom vremenu poprimila globalan razmjer i paralizirala svijet, stoga je i sam pristup krizi drugačiji nego kod financijske krize 2008. godine. Zdravlje je stavljeno na prvo mjesto, što je uvelike utjecalo na poslovne rezultate. No bez obzira na sav trud, nemogućnost kretanja ljudi i robe, učinila je svoje. BDP je u Republici Hrvatskoj 2020. godine pao više nego 2008. godine, što daje predodžbu kakav je galopirajući utjecaj imala zdravstvena kriza. Stoga je državna intervencija na potrošačku košaricu bila krucijalna kako bi stanovništvo što manje osjetilo njezin intenzitet. Cilj je ovoga rada staviti u odnos financijsku krizu 2008. godine i zdravstvenu krizu 2021. godine s tendencijom uočavanja različitosti i sličnosti među krizama te kako različiti uzroci nameću različite načine na koje zemlje djeluju u suzbijanju posljedica.

Ključne riječi: financijska kriza, kriza 2008. godine, zdravstvena kriza, COVID-19, krize u RH, mjere vlade za oporavak gospodarstva

JEL klasifikacija: E32, E44, G01.

Abstract: Crisis represents an unforeseen and unwanted cycle which can be caused by a problem of health, political or financial nature. The crisis of 2008 was caused by the collapse of subprime mortgages, while the 2021 crisis was caused by the virus COVID-19. Looking retrospectively, the 1929 and the 2008 crisis have in common the fact that both governments knew what to do to fix it, but refused to do so. Therefore, when looking back at financial crises, many similarities can be found, which makes finding the solution of the problem easier. The difference can be found in 2021 crisis caused by pandemic which took on a global scale in a very short period of time and paralysed the world. Consequently, the approach to 2021 crisis differentiates from the 2008 financial crisis. Health had been put first which highly affected business results, and regardless of all the efforts, the isolation and the lack of people travelling took its toll. Croatian GDP in 2020 fell more than in the 2008 crisis which gives a slight idea of the galloping impact the health crisis had. Subsequently, the state intervention on the consumer pockets was crucial; to have a population feel its intensity as little as possible. The main goal of this paper is to compare the 2008 financial crisis and the 2021 health crisis, with a focus on observing differences and similarities between stated crises, as well as how different causes impose different ways in which countries act in suppressing the consequences.

Keywords: financial crisis, crisis of 2008, health crisis, COVID-19, crisis in the Republic of Croatia, government measures for economic recovery.

JEL classification: E32, E44, G01.

1 Uvod

Globalizacijom je omogućeno lakše prelijevanje sredstava iz jedne države u drugu, no kako se lako prelijevaju pozitivni efekti, ne zaostaju ni negativni. Jedan od takvih negativnih efekata je kriza koja se u današnjem, nikad povezanijem svijetu, brzo odrazila na gospodarstva ne samo pojedinih zemalja, već i zemalja na različitim kontinentima. Benić (2012) navodi da je krah važnih američkih financijskih korporacija krizu 2008. godine usmjerio prema europskom bankarskom sektoru. Promatrajući razinu osjeta krize u pojedinim zemljama, istraživanja su pokazala da se kriza više osjetila u razvijenim zemljama. Za primjer, Arandjelović i Simunović (2009) navode da je 2008. godine gospodarstvo Islanda ostvarilo pad od 10 %, čija se vlada pod pritiskom slomila. Hrvatska je zbog svoje prošlosti bila plodno tlo za krizu, a uz to su joj ponuda i potražnja godinama bile u neskladu (Šokman, 2021). Jedan od najvećih problema u krizi 2008. godine bilo je nerazumijevanje učinka koji je kriza imala na gospodarstvo Republike Hrvatske.

Svjetska kriza uzrokovana virusom COVID-19 bila je po mnogočemu jedinstvena, a jedan od najvećih šokova bilo je zatvaranje granica, nemogućnost kretanja ljudi i uvođenje policijskog sata u pojedinim državama. Ona je najbolji primjer kako u visokoglobaliziranom i povezanom svijetu informacije, odluke i posljedice brzo pronalaze svoja odredišta. Specifičnost ove krize primorala je ekonomiste da se odmaknu od dosadašnjeg pogleda i naprave korak unatrag, da pokušaju pronaći nova, inovativna rješenja (Čavrak, 2020).

Hrvatsko gospodarstvo patilo je kao i sva druga gospodarstva u okruženju, ekonomske aktivnosti bile su ograničene zbog naglog pada BDP-a, koji je prema DZS-u (2020) imao najveći realni pad otkako je 1995. godine započela tromjesečna procjena.

Cilj ovoga rada je staviti u odnos financijsku krizu 2008. godine i zdravstvenu krizu uzrokovanu virusom COVID-19 s tendencijom uočavanja različitosti i sličnosti među krizama te uočiti kako različiti uzroci nameću različite načine na koje zemlje djeluju u suzbijanju posljedica.

Nemogućnost kretanja primorala je poslodavce koji mogu prebaciti svoje poslovanje na internetske platforme. Kako su se poslovanja prebacivala u virtualne prostore tako je i obrazovni sustav išao njihovim koracima. Tijekom pandemije 35 tisuća ljudi ostalo je bez posla, dok je porast zaposlenih doživio zdravstveni sektor, što je i očekivano uzevši u obzir da su bili na prvoj crti obrane (Tadić, 2020). Rad je strukturiran na sljedeći način. Nakon uvoda daje se općenit pregled svjetske gospodarske krize, a u idućem se dijelu stavlja fokus na Republiku Hrvatsku i navodi utjecaj svjetske ekonomske krize 2008. godine na hrvatsko gospodarstvo. U četvrtom se dijelu daje općeniti uvid u svjetsku krizu uzrokovanu virusom COVID-19 s dodatnim prikazom odnosa eura i dolara na burzi. Peti dio rada analizira utjecaj zdravstvene pandemije na hrvatsko gospodarstvo, dok se u šestom dijelu daje zaključak o razlikama i sličnostima kriza te kako pojedina vlada na njih reagira.

2 Svjetska gospodarska kriza 2008. godine

Prema Grgić i Bilas (2008), kriza je nepredviđen i neželjen ciklus koji može narušiti željeni gospodarski razvoj. Gospodarstvo je u krizi kada ima negativan gospodarski rast u dva uzastopna kvartala, odnosno kada je rast manji od 0 %. Uzroci krize mogu biti zdravstvene, političke, financijske prirode itd., ali zakonitost njihova zbivanja upućuje na to da u konceptu gospodarstva postoje čimbenici koji do toga dovode. Krize su u korelaciji s nedovoljnom potrošnjom, pogrešnim očekivanjima, pogrešnom monetarnom politikom, psihološkim čimbenicima i sl.

Svjetsku je ekonomiju potkraj 2008. godine uzdrmala financijska kriza globalnih razmjera. Kolaps tržišta drugorazrednih hipotekarnih kredita bio je izravan začetnik krize u Sjedinjenim Američkim Državama (Mlikotić, 2010).

Galbraith (2010) tvrdi kako je Velika depresija iz 1929. godine validna za krizu iz 2008. godine. Navodi kako je vlast u oba slučaja znala što treba poduzet, ali je to odbila učiniti. Kada se spominju uzroci, posljedice i svladavanje aktualne krize, na umu treba imati bitne lekcije proizašle iz značajnih financijskih kriza.

Financijska kriza iz 2008. godine koja se negativno odrazila na cijelo svjetsko gospodarstvo potekla je s američkog tržišta nekretnina. Potkraj 2002. godine na ekonomiju u SAD-u utjecao je značajan događaj kada je pukao tzv. *dot-com mjehurić*. Provođenjem ekspanzivne monetarne politike, odnosno smanjenjem diskontne stope sa 6,5 % na 1 %, situacija u zemlji nastojala se poboljšati. Hemmelgarn i Nicodeme (2010) zaključuju da je američka ekonomija početkom 2000-ih etiketirana niskim diskontnim stopama, rastom i povećanim financijskim priljevima. Uzimajući u obzir portfolio investicije, smanjivanje rizika i povećanje profitabilnosti, investitori su mahom ulagali u nekretnine. Spomenute činjenice bile su idealni uvjeti za stvaranje „novog balona“, ali ovoga puta na tržištu nekretnina.

Iscrpljujući potpuno srednju klasu na tržištu hipotekarnih kredita, popularnost je stekla skupina tzv. NINJAS (nindže), skupina koja nema imovinu, posao ni prihode. Njima su se davale jako male, ali podesive kamatne stope koje bi nakon jedne ili više godina iznenadno porasle. Opaženo je da je neizvjesnost na dotad sigurnom tržištu nekretnina postajala sve veća i veća, što je uzrokovalo rizično postupanje banaka (Hemmelgarn i Nicodeme, 2010). Novalić (2011) zaključuje da postoje temeljni unutarnji uzroci krize kao što su neodgovornost, izostanak pravovremenog i učinkovitog nadzora, profesionalna nesposobnost te kriza odlučivanja i razumijevanja.

Svi makroekonomski indikatori upućivali su na preljevanje ekonomske krize s lokalne razine u SAD-u na svjetsku razinu. Početkom krize 2007. godine, kako izvještava BBC (2009), Europska središnja banka

u Frankfurtu poduzela je preventivne mjere priskrbivši 200 milijardi eura financijskom sustavu. Međutim, taj postupak nije imao dugoročni značaj.

Benić (2012) tumači da je krah važnih američkih financijskih korporacija usmjerio krizu i prema europskom bankarskom sektoru. Nijemci su spašavali svoju veliku banku Hypo Real Estate Holding, Britanci su dokapitalizirali HBOS, Royal Bank, Barclays i Scotland, Nizozemci ING, a Francuzi BNP. Slijedom toga, kamatne su stope porasle, a ponuda povoljnih kredita se smanjila. To je imalo izravan utjecaj na smanjenje investicija i osobne potrošnje.

U razvijenim zemljama zapadne Europe kriza se višestruko osjetila. U određenim je zemljama zavladao prava recesija, ponajviše u Irskoj, Španjolskoj i Italiji, tj. u zemljama eurozone. Kako naglašavaju Arandjelović i Simunović (2009), gospodarstvo Islanda zabilježilo je pad od značajnih 10 %, čija se vlada 2009. godine, onemogućena u financiranju velikih bankovnih minusa, financijski slomila.

3 Utjecaj svjetske ekonomske krize iz 2008. na hrvatsko gospodarstvo

Kriza u Hrvatskoj dočekala je globalnu ekonomsku krizu. Ona se u Hrvatskoj razvijala čak nekoliko godina prije. Šokman (2021) konstatira da je razlog tome što su ponuda i potražnja godinama bile u neskladu, a taj se disparitet namirivao kreditima. Ipak, jednom je životu iznad dohodovnih mogućnosti morao doći kraj. Globalni poremećaji bili su samo mali dio koji je tvorio krizu u Hrvatskoj. Naime, ratna devastiranja, tranzicija, nezakonita privatizacija i drugo stvorili su plodno tlo financijskoj krizi.

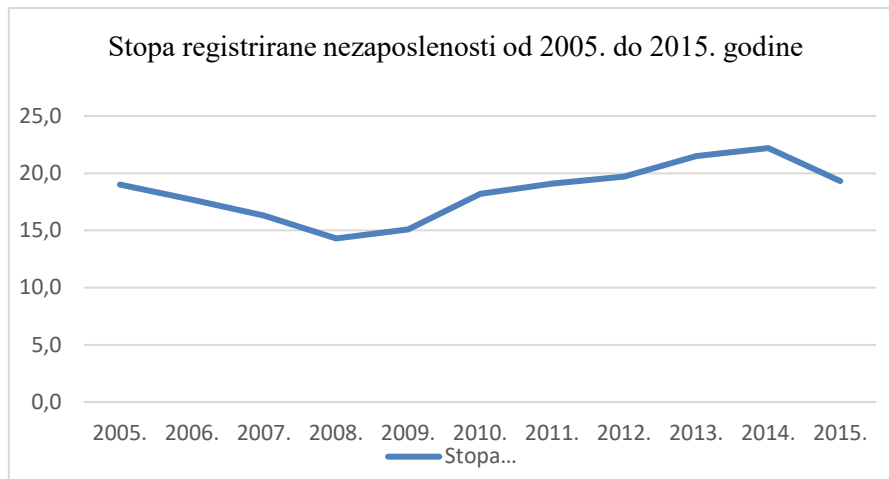
Tablica 1. Kretanje BDP-a u razdoblju od 2005. do 2015. godine

	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.
Bruto domaći proizvod, tržišne cijene (tekuće), mil.EUR	36.849	40.590	44.345	48.470	45.589	45.782	45.579	44.647	44.467	44.014	45.282
Bruto domaći proizvod po stanovniku, EUR	8.546	9.411	10.282	11.244	10.587	10.657	10.642	10.458	10.453	10.391	10.761
Realne stope rasta (%)	4,3	4,9	5,0	2,0	-7,2	-1,2	-0,1	-2,3	-0,4	-0,4	2,5

Izvor: Izrada autora prema podacima DZS-a (2022)

Hrvatsko gospodarstvo bilježilo je pozitivne rastuće stope realnog BDP-a prije početka krize, odnosno do 2008. godine. Tablica 1. prikazuje povoljne stope rasta BDP-a te je u 2008. godini vidljivo smanjenje realne stope rasta BDP-a u odnosu na prijašnje godine. Usporen rast BDP-a označava početak financijske krize u Hrvatskoj.

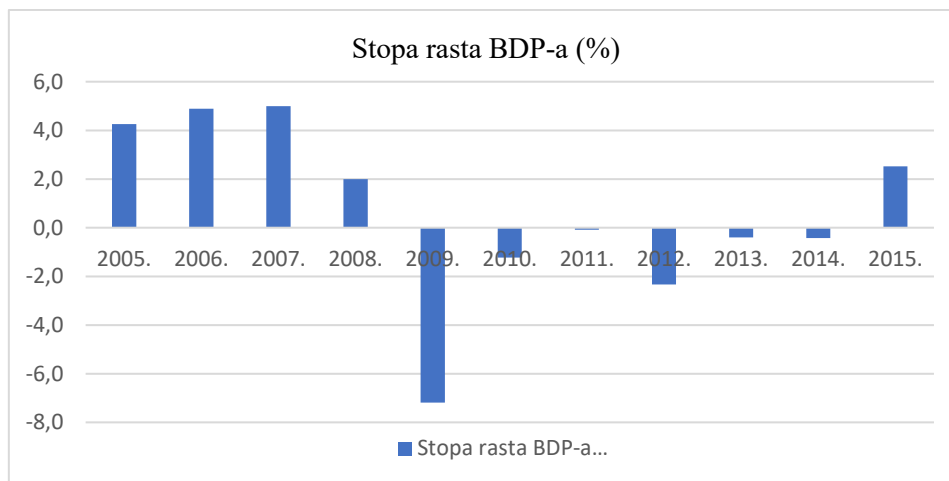
Pad hrvatske kupovne moći posljedica je visoke zaduženosti, posljedično se smanjuju potrošnja i uvoz. Izvoz se, u usporedbi s uvozom, kretao mnogo sporije, što je povećalo deficit vanjskotrgovinske bilance. Da bi izvukla ekonomiju iz kriznog stanja, Hrvatskoj je, u usporedbi s ostalim zemljama kojima je trebalo do tri godine da se izvuku iz krize, trebalo mnogo više vremena. Razlog tome je ljudski faktor koji je utabao put nadolazećoj krizi.

Grafikon 1. Stopa registrirane nezaposlenosti u RH od 2005. do 2015. godine
Izvor: Izrada autora prema podacima DZS-a (2022)

Od 2008. do 2012. godine stopa nezaposlenosti narasla je za 5,4 % te je u 2012. godini iznosila 19,7 %. S obzirom na to da je industrija važan dio svakoga gospodarskog rasta koja vuče ekonomskom rastu, a u Hrvatskoj je u to vrijeme bila u opadanju, stopu nezaposlenosti bilo je teško neutralizirati. Stopa nezaposlenosti jedan je od važnijih indikatora koji upućuju na to koliko je kriza opteretila hrvatsko gospodarstvo.

Deindustrijalizacija je u Hrvatskoj potrajala, a to potvrđuje i konstatacija da je, gledajući srednju i istočnu Europu 2010. godine, Hrvatska bila na zadnjem mjestu po postotku radnog obujma u prerađivačkoj industriji. To je rezultiralo i smanjenjem hrvatskog izvoza robe prerađivačke industrije. Horvat (2019) konstatira da je u razdoblju od početne tranzicije do članstva u Europskoj uniji Hrvatska prešla put od treće najbogatije zemlje do druge najsiromašnije.

Grafikon 2. Stopa rasta BDP-a od 2005. do 2015.
Izvor: Izrada autora prema podacima DZS-a (2022)

Na Grafikonu 2. uočavaju se pozitivne stope rasta BDP-a do 2008. godine, nakon koje je uslijedio znatan pad, odnosno posljedica krize su negativne stope rasta od 2008. do 2015. godine. Izlazak iz krize može se prepoznati u 2015. godini, kada je vidljiv ponovni porast stope BDP-a. Kako navodi Papeš (2019), Hrvatska je, u usporedbi s ostalim europskim zemljama, najkasnije započela s oporavkom. Dok su druge

zemlje već 2010. bilježile rast BDP-a, u Hrvatskoj je to primjetno tek 2015. godine. Pad domaće potražnje uvelike je utjecao na spori oporavak Hrvatske upravo zbog toga što ona čini popriličan aspekt tržišta. Loša politička struktura u Hrvatskoj pridonijela je stagnaciji te nisu poduzeti potrebni ekonomski pothvati.

Za vrijeme ekonomske krize u Hrvatskoj fiskalna politika nije pridonijela restrukturiranju gospodarstva. Prema Krcić (2018), znatan je broj zemalja, u nastojanju da potakne gospodarstvo, provodio ekspanzivnu fiskalnu politiku, dok je Hrvatska, u nerazumijevanju učinka na gospodarstvo, nastojala stabilizirati financije, što je rezultiralo povećanjem deficita i smanjenjem domaće proizvodnje uz povećanje javnog duga. Na vrhuncu krize, a ne u dobrim vremenima, hrvatska je vlada provodila politiku povećanja štednje i smanjenja državne potrošnje. Samim tim posredno je utjecala na smanjenje stope rasta BDP-a. Pad stope rasta BDP-a za 7 % doveo je do smanjenja plaća javnog sektora.

Vlada je za vrijeme ekonomske krize povećala stopu PDV-a na 25 %, ukinula nultu stopu te uvela stope od 5 i 13 %. Prihodi od PDV-a uvođenjem fiskalizacije počeli su padati te je rebalans proračuna bio nužan. Sve ranije navedeno uz sporiji oporavak osobne potrošnje smanjilo je učinkovitost te je gubitak proračuna iznosio više od 2 milijarde kuna (Šimović, Deskar-Škrbić, 2016).

4 Svjetska ekonomska kriza uzrokovana virusom COVID-19

Godine 2019. Svjetska zdravstvena organizacija priopćila je svijetu da se pojavila i počela širiti zarazna bolest naziva COVID-19. Zdravstvena vlast Kine u prosincu iste godine objavila je kako se u zemlji popriličan broj ljudi bori s respiratornim poteškoćama čiji je uzrok nepoznat. Početkom sljedeće godine kineski zdravstveni stručnjaci uspjeli su definirati do tada još neotkriveni virus te su utvrdili da je riječ o koronavirusu koji se u 80 % poklapa s virusom SARS-a te je zasigurno sličan koronavirusu kod šišmiša (Vince, 2020).

Važna komponenta gospodarskog rasta i razvoja pojedine zemlje svakako je međunarodna trgovina. Zemlje koje su prednjačile u međunarodnoj trgovini još od pojave prvih civilizacija imale su snagu na ekonomskim i političkim područjima. U posljednjem desetljeću, u kojem su informatičke tehnologije na vrhuncu razvoja, međunarodna trgovina kontinuirano raste te se velika većina poslovanja i trgovine seli na internetske platforme. Zahvaljujući digitalnoj industriji, na međunarodnom su tržištu proizvodi i usluge postali dostupniji. Usprkos stalnom rastu međunarodne trgovine, novonastala pandemija uzdrmala je svjetsko tržište te je s ograničenim kretanjem i mogućnošću zaraze dovela poslovanje u pitanje (Bašnec, 2021).

Bašnec (2021) također navodi kako su se određene IT usluge prilagodile novonastaloj situaciji, naročito one digitalne. Upotreba online aplikacija znatno se povećala, što zahtijeva konstantno razvijanje i dodatno globalizira potražnju. Zaključuje i to da se većina trgovine proizvodima preselila u virtualni sustav, dok je pandemija značajno pogodila djelatnosti usmjerene turizmu, pružanju usluga i kulturnoj sferi tržišta.

Nijedna kriza u povijesti nije u tako kratkom razdoblju obuhvatila cijeli svijet te prouzročila dosad neviđene posljedice na svim aspektima ljudskog postojanja, kao što je to slučaj sa zdravstvenom krizom uzrokovanom virusom COVID-19. Ni velika recesija iz 2008. nije u toj mjeri srušila gospodarske aktivnosti kao koronakriza. Zbog specifičnosti svoje pojave, načina djelovanja i munjevitog širenja, predmetna kriza ekonomskoj struci predstavlja golemi izazov, odnosno da bi se došlo do nekih saznanja i rješavanja situacije, Čvrak (2020) tvrdi da se ekonomisti trebaju odmaknuti od svojih dosadašnjih učenja i stavova te da trebaju istražiti i pružiti inovativna rješenja.

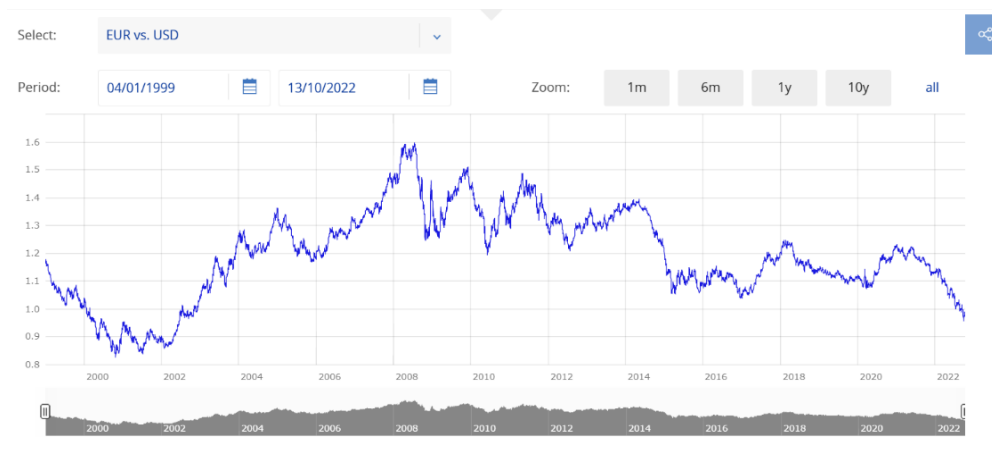
Prašević (2020) podsjeća da se mjera karantene za cijelu zemlju uvela 3. ožujka 2020., a ostale su europske zemlje pratile Italiju u provođenju karantene, zatvaranju granica i ograničavanju slobodnog

kretanja. Druga po redu pogođena virusom bila je Španjolska, a slijedile su je Francuska, Njemačka i zemlje središnje Europe. Europska unija zatvorila je vanjske, ali i unutarnje granice među članicama, što je zaustavilo cirkulaciju roba i usluga, ali i dovelo u pitanje solidarnost na kojoj Unija počiva.

Udio turizma Europske unije u BDP-u iznosi 10 %, obuhvaća gotovo 2,5 milijuna poslovnih subjekata te ima 12 % zaposlenika Europske unije. Prašćević (2020) ističe da su zbog pandemije neke zemlje Europske unije koje ovise o turizmu naročito poljuljane. Također navodi da je, u usporedbi s prošlom godinom, 2021. godine broj turista manji za 90 %. Slijedom toga, pad bilježe i prijevoznici, hoteli te ostali uslužni objekti za oko 80 %. Ova pandemija za sobom je ostavila 6 milijuna nezaposlenih, ali problem postoji i kod zaposlenih koji rade od kuće ili rade znatno kraće.

Stopa nezaposlenosti je, kako zaključuje Pintarić (2020), s 3,5 % porasla na 14,7 %, što je ostavilo otprilike 15 milijuna ljudi bez radnog mjesta. Također, navodi da su nova poduzeća smanjila svoje proračune za 20 %, što je slično padu tijekom svjetske financijske krize 2008. godine. Masovni gubitak radnih mjesta potvrđuje da je tijekom prvog mjeseca COVID-19 krize pristiglo gotovo 25 milijuna zahtjeva za pomoć nezaposlenima.

Dana 1. siječnja 1999. godine provedena je odluka da jedanaest zemalja članica neoporezivo fiksira svoje tečajevе uz euro, čije bi vodstvo preuzela Europska središnja banka. Istoga je dana euro uveden kao obračunski novac u Europi. Sama ideja i jedan od ciljeva bio je stvoriti valutu koja bi predstavljala alternativnu valutu za svjetsku razmjenu i plaćanja. Bez obzira na to, glavna svjetska alternativna valuta i dalje je američki dolar te je ujedno i glavna globalna valuta (Buterin et al., 2015).

Grafikon 3. Prikaz odnosa eura i dolara

Izvor: Europska centralna banka (2022)

Iz Grafikona 3. može se uočiti da je početkom krize odnos eura i dolara bio stabilan, no u kolovozu 2022. godine dolazi do izjednačenja vrijednosti eura i dolara koja se nije dogodila od 2000. godine. Euro je u trendu pada, stoga je i vanjskotrgovinska politika za EU u odnosu na SAD u lošijem položaju, što se na kraju odražava na kupovnu moć građana i vrijednost njihove potrošačke košarice.

Jedan od razloga zašto je dolar jače vrijednosti nego euro je što je američka vlada donijela odluku za agresivnu monetarnu politiku, tj. federalne rezerve podignule su kamatne stope kao borbu protiv inflacije kako bi smanjile količinu novca u optjecaju. Slab euro i jak dolar dovode do opterećenja na europska kućanstva, slabost eura dovodi do skupljeg uvoza (koji je u većini slučajeva izražen u dolarima).

Također, slabost eura osjetit će se i u proizvodnji za sva poduzeća koja nabavljaju sirovine ili poluproizvode u dolarima te će krajnja cijena proizvoda biti viša. Osim toga, u problemu su ekonomije primjerice Turska, Argentina ili Gana čiji su veliki državni dugovi u dolarima (Poslovni.hr, 2022).

5 Utjecaj zdravstvene pandemije na hrvatsko gospodarstvo

Na sjednici Vlade RH 17. ožujka 2020. odlučeno je o ukupno 63 mjere koje bi trebale pomoći domaćoj ekonomiji i koje se odnose na odgodu plaćanja, na zajmove i sl. Čavrak (2020) ističe kako su uvedene Vladine mjere, iako dane u dobroj namjeri, izazvale nezadovoljstvo kod poslodavaca. Vrijeme uvođenja mjera bilo je pravodobno, tri tjedna nakon pojave prvog slučaja oboljenja i sedam dana nakon ustanovljenja pandemije, ali sadržaj mjera nije uvjerio poslovne subjekte jer, poučenima slučajem iz Kine i ostalih zemalja, poduzećima je bilo jasno da će pandemija imati ubrzanu tendenciju rasta i da bi gospodarska šteta mogla biti kolosalna te su stoga očekivali više.

Vlada RH je 8. rujna 2022. godine donijela sveobuhvatni jesenski paket mjera pomoći građanima i gospodarstvu koji se očituje kroz pomoć i zaštitu od rasta cijena energenata i hrane, uz to i brojne pomoći za građane, ali i za privatni sektor u iznosu od 21 milijarde kuna. Valja naglasiti kako su cijene energenata zbog rata u Ukrajini počele naglo rasti; Vlada RH odlučila je ograničiti cijene struje i grijanja da bi se građanima olakšala zima. Uz to, ograničene su i cijene devet osnovnih prehrambenih proizvoda (ulje, brašno, šećer, svinjsko, pileće i miješano mljeveno meso) za više od 30 % kako bi se očuvala kupovna moć građana. Unutar jesenskog paketa mjera su i isplata novčanog primanja nezaposlenima, energetska dodatak za umirovljenike, mjere za pomoć poljoprivrednicima, zadržavanje domaćeg plina iz LNG terminala, ugovori i radovi na području Banovine itd. (Vlada RH, 2022).

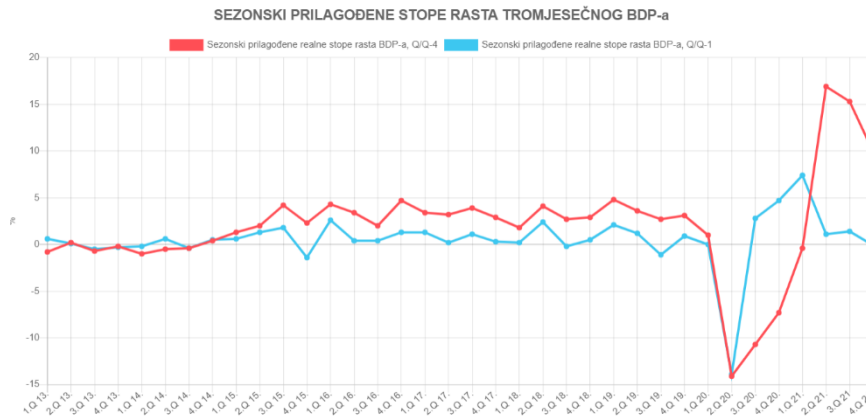
Prvi set mjera kroz ekspanzivnu fiskalnu i monetarnu politiku usmjeren je na oporavak i održavanje potražnje. Na sljedećemu grafikonu to je vidljivo u pomaku krivulje AD s D3 na D4. Potražnju, koja je u padu, treba potaknuti kako bi svojim rastom utjecala i na rast ponude. Slijedi pozitivan šok ponude kada se krivulja AS pomiče s AS1 na AS2, a obuhvaća najdulji proces trajanja krize, gotovo sve do završetka pandemije. Treći set mjera prikazuje potencijalni utjecaj pogodnih očekivanja, smirivanje panike, straha i neizvjesnosti te zadobivanje povjerenja građana što će svršetkom zdravstvene krize biti jako bitno za obnavljanje ponude i potražnje. Da bi se uklonio ili smanjio negativan utjecaj pandemije te neizvjesnost, Čavrak (2020) ističe da se navedene mjere moraju poduzeti što je prije moguće.

Što se tiče monetarne politike, glavnu ulogu protiv lošeg učinka pandemije COVID-19 ima Hrvatska narodna banka koja nastoji sačuvati likvidnost banaka i tečaj. Sadašnja situacija zahtijeva učinkovit dotok likvidnosti poslovnim subjektima i građanima, no kratkoročno Hrvatska narodna banka to može učiniti fiskalnim poticajima (HNB, 2021).

Čavrak (2020) ističe da se u poduzimanju mjera fiskalne i monetarne politike može koristiti spektar mjera, no naglašava kako je bit u što jednostavnijim mjerama koje će dati brz i efikasan učinak te u kojima birokracija i administracija neće dodatno usporavati rad.

Eksterni disbalansi, kao što su prirodne katastrofe, odražavaju se i na poslovne subjekte i to na mnogo načina. Primjerice, poslovne aktivnosti može prekinuti zastoj u odnosima i komunikaciji s dobavljačima ili potrošači pod utjecajem određenih čimbenika mogu promijeniti svoje potrošačke navike, što će utjecati na njihovu potražnju i na likvidnost poduzeća. U konačnici, ograničenje kretanja i napuštanje granica vodi riziku opstanka mnogih poduzeća. Gotovo sve zemlje poduzele su niz mjera kako bi smanjile nepovoljne učinke pandemije i time spasile svoja gospodarstva od globalne krize. Ekonomske su se aktivnosti u hrvatskom gospodarstvu, kao i u ostalim zemljama, ograničile, što je već u prvom tromjesečju 2020. dovelo do značajnog pada BDP-a. Prema podacima Državnog zavoda za statistiku (2020), do sredine ožujka pandemija je značajno usporila hrvatsko gospodarstvo, međutim širenje virusa nije imalo utjecaj na siječanj i veljaču 2020., već se prisutnost vidi u ožujku iste godine.

U drugom tromjesečju 2020. bruto domaći proizvod realno je manji u odnosu na isto razdoblje u 2019., i to za 15 %. Od 1995. godine, otkad je započela tromjesečna procjena, nije zabilježen tako velik realni pad. Gledajući sve sastavnice BDP-a, primjećuje se realan pad u svim segmentima osim u državnoj potrošnji, gdje je primjetan blagi porast. Nadalje, od drugog kvartala 2020. godine dolazi do rasta BDP-a koji se nastavlja sve do drugog kvartala 2021. godine, kada je započeo novi trend pada tromjesečnog BDP-a.

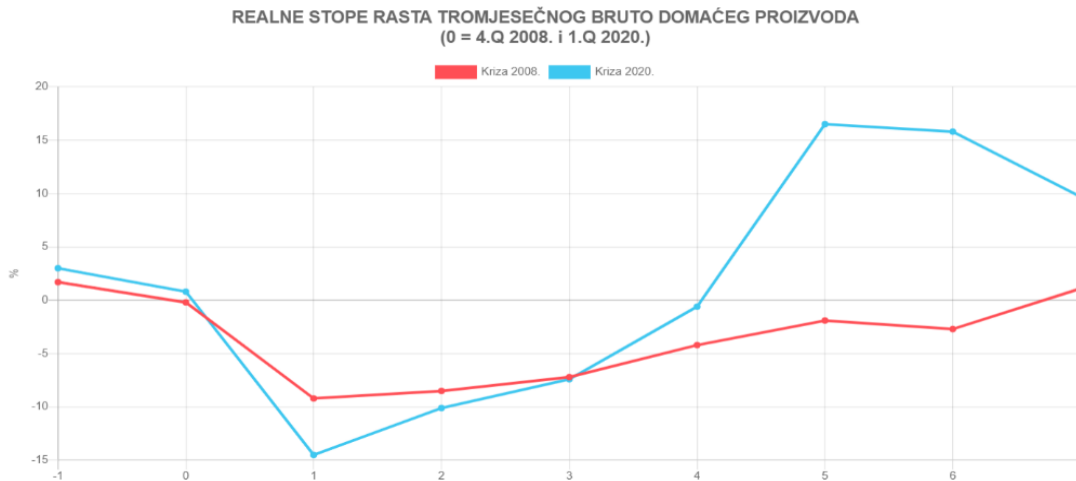
Grafikon 4. Tromjesečni rast BDP-a

Izvor: DZS (2022)

Pandemija je uzdrmala svjetsko gospodarstvo te su poremećeni trgovinski tokovi, među ostalim zemljama i Republike Hrvatske. Uspoređujući pad tromjesečnog BDP-a u prvom kvartalu za vrijeme pandemije i u prvom kvartalu globalne ekonomske krize 2008., dolazi se do zaključka kako je pandemija uzrokovala mnogo veći pad stope rasta BDP-a koji je bio gotovo dvostruko veći negoli za vrijeme početka krize 2008. godine. Naime, tromjesečni pad BDP-a za vrijeme financijske krize iznosio je gotovo 9 %, dok je za vrijeme pandemije pao za 15 %.

Hoteli i razni objekti koji pružaju usluge smještaja u siječnju i veljači 2020. poslovali su zadovoljavajuće, no u ožujku je broj dolazaka i noćenja drastično pao. U turizmu, kao i u ostalim granama, primjetan je porast u lipnju 2020., kada epidemiološke mjere nisu bile na snazi.

Državni zavod za statistiku (2022) navodi da su kućanstva smanjila svoju potrošnju za 14 %, a pad potrošnje osjeti se u svim kategorijama trgovine, isključujući ljekarne i trgovine prehrambenim proizvodima.

Grafikon 5. Tromjesečni pad BDP-a 2021. i 2008. godine

Izvor: DZS (2022)

Zatvaranje svjetskih gospodarstava uzrokovalo je pad potražnje, smanjio se i uvoz proizvoda, posebno su ugroženi inozemni partneri u Europskoj uniji. Republika Hrvatska značajno je osjetila pandemiju bolesti COVID-19 koja je utjecala na njezin tok trgovine s ostalim zemljama.

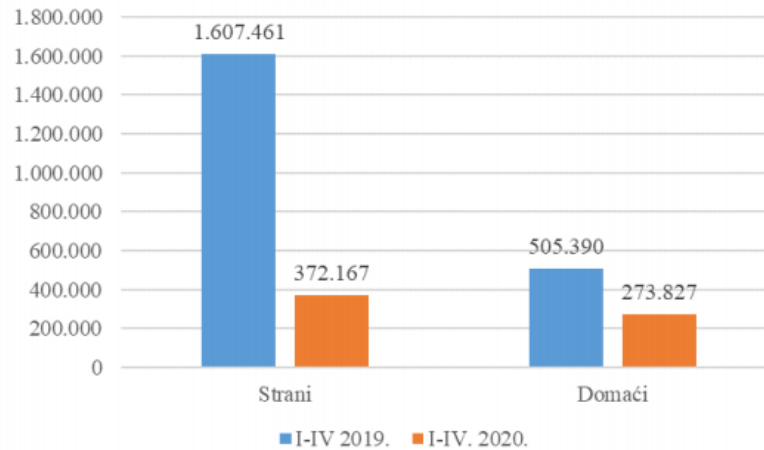
Iz navedenog slijedi da je bruto domaći proizvod u Hrvatskoj u 2020. godini pao za 8,4 % te DZS navodi da je ovakav pad BDP-a puno veći od onoga u 2009. godini, koji je uzrokovala globalna ekonomska kriza. Iz Grafikona 5. može se uočiti da kretanje tromjesečnog BDP-a ima pozitivan trend u 2021., što upućuje na najveći realan rast BDP-a od 1995. godine koji iznosi 10,4%.

Barišić (2020) zaključuje da je koronakriza utjecala na ponašanje kupaca tako da su se promijenile njihove potrošačke navike. U određenom je segmentu potrošnja ostala na istoj razini, ali kućanstva su se više usmjerila na kupnju egzistencijalnih dobara, dok su luksuzna dobra pala u drugi plan.

Ova je pandemija zasigurno promijenila navike potrošača. Zabrana napuštanja mjesta prebivališta, zatvaranje granica i socijalna distanca navele su brojne potrošače da kupuju iz udobnosti svojeg doma, odnosno mnogi su počeli kupovati online. Hatlek (2021) navodi da je online prodaja u Hrvatskoj u prvih šest mjeseci 2020. porasla za gotovo 14 %. Promjena preferencija potrošača zahtijevala je prilagodbu poslovnih subjekata prema online trgovini. Kriza COVID-19 uvela je nove svjetske trendove u poslovanja, što u budućnosti može dovesti do smanjenja broja fizičkih trgovina.

Ograničenje slobodnog kretanja radi zaštite zdravlja uvelike je utjecalo na turizam Hrvatske koji tijekom financijske krize 2008. nije bio značajno pogođen (Petrović, 2020). Naglasak hrvatskog turizma stavlja se na more i na sunce, a samim time najveći se broj turista bilježi u srcu sezone.

U razvijanju turizma važnu ulogu ima zračni promet koji povezuje različite lokacije i skraćuje vrijeme putovanja. Prvi utjecaj na zračni promet primjećuje se u ožujku 2020. kada se ukupan zračni promet smanjio za 44 % u odnosu na 2019. godinu. Petrović (2020) navodi da su mjere prevencije koje su bile uvedene u Hrvatskoj početkom 2020. godine uvelike utjecale na turistički i zračni promet. U zemlji koja živi od turizma u samo prva četiri mjeseca 2020. zabilježen je pad turističkih dolazaka od 70 % i pad noćenja za 60 %, što se nastavilo i u idućem kvartalu iste godine.

Grafikon 6. Dolasci turista za prva četiri mjeseca u 2019. i 2020. godini u Hrvatskoj
Izvor: Petrović (2020)

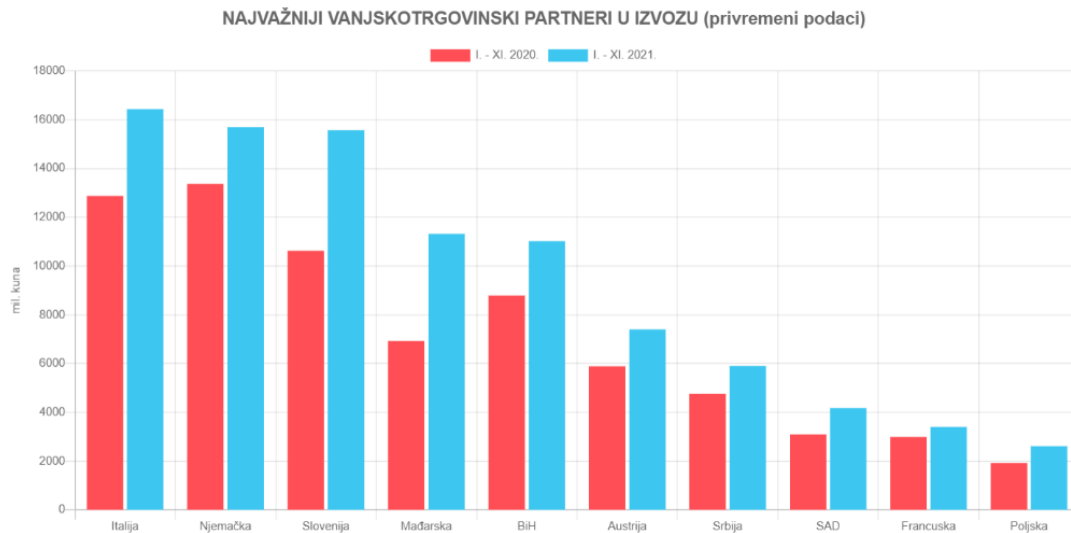
Ako se usmjeri pažnja na nautički turizam, koji, prema Luketić (2020), Hrvatsku čini konkurentnom među ostalim sredozemnim zemljama, i u sveukupnom BDP-u zemlje zauzima 10 %, primjećuje se da je i ta vrsta turizma značajno pala pod utjecaj pandemije. Naime, broj inozemnih brodova unutar hrvatskih morskih granica poprilično se smanjio, i to samo u prvih šest mjeseci 2020. godine. U tom razdoblju u Hrvatsku je uplovilo samo sedam brodova iz inozemstva. Potom su rezultati išli nabolje te se broj stranih brodova povećavao jer su nautičari shvatili da su na brodu izoliraniji nego na kopnu. Može se reći da je ova grana turizma u 2020. ostvarila, iako manji, najbliži promet onom iz prethodne godine.

Madunić (2020) ističe važnost gospodarske diplomacije za gospodarstvo Hrvatske u vremenu borbe s virusom COVID-19. U odnosu na stanje gospodarstva za vrijeme globalne ekonomske krize 2008. godine, može se reći da je za vrijeme koronavirusa hrvatsko gospodarstvo bilo otpornije, no ipak je prvo tromjesečje pokazalo negativan rast BDP-a od -1,2 %, dok se u drugom tromjesečju negativan rast povećao na 15,1 %. Vlada je svojim mjerama osigurala likvidnost gospodarstva i spriječila masovno otpuštanje radnika, a utjecaj koronavirusa na izvoz se krajem drugog kvartala smanjio.

Budući da i u negativnim vremenima postoje tvrtke i pojedinci koji se trude stvarati pozitivne aktivnosti, potrebno ih je prepoznati te im pružiti potporu, dodatno ojačati i tako im omogućiti da još više unaprijede izvoz robe. Madunić (2020) naglašava da je važnu ulogu imala Hrvatska gospodarska komora (HGK) koja se prihvatila rješavanja određenih problema pa je, primjerice, intervenirala u Veleposlanstvu Republike Irak kako bi tvrtka Končar uspješno obavila izvoz energetske transformatora.

U 2020. godini vidljiv je značajan utjecaj pandemije na međunarodnu trgovinu proizvodima i uslugama. U 2021. godini (u prvih jedanaest mjeseci) Republika Hrvatska imala je ukupan izvoz u iznosu od 129,3 milijarde kuna, koji je, u usporedbi s istim razdobljem 2020. godine, veći za 27,3 milijarde kuna ili 26,8 %. U istom razdoblju u Republici Hrvatskoj ukupan uvoz iznosio je 193,7 milijardi kuna, što je ujedno i porast od 23,2 %. Time što je RH članica EU-a za pretpostaviti je da su joj najvažniji vanjskotrgovinski odnosi s državama članicama EU-a, unutar prvih jedanaest mjeseci 2021. godine izvoz se povećao za 28,5 %, što čini ukupan izvoz od 69 %. Porast izvoza u Italiju iznosio je 27,7 %, u Njemačku je iznosio 17,4 %, a u Sloveniju 46,6 %.

Izvoz je porastao i u susjedne zemlje, u Bosnu i Hercegovinu 25,4 % te u Srbiju 24,0 % (DZS 2022).

Grafikon 7. Najvažniji vanjskotrgovinski partneri u izvozu
Izvor: DZS (2022.)

Uvedene mjere suzbijanja virusa dovele su većinu zaposlenih u problematičan položaj. Poduzeća koja su mogla svoje su poslovanje prebacila na internetske platforme te im radnici u toj situaciji nisu trebali. Pandemija je iznimno negativno utjecala na poduzeća čiji opstanak ovisi o fizičkom kontaktu, primjerice ugostiteljski objekti poput kafića, restorana i sl.

Najranjivija skupina uglavnom su mladi koji su bili osjetljivi i prije ove COVID-19 krize. Njih je ova pandemija suočila s mnogim problemima. Doveda je u pitanje obrazovanje, mogućnost osposobljavanja te ulazak na tržište rada. Stopa nezaposlenosti mladih radno sposobnih u EU-u iznosila je 15 %, dok se u travnju 2020. bilježi povećanje na 16 %. Povećanje nezaposlenosti vidljivo je u većini Europe, a i u Hrvatskoj. Država je dodatno pritisnuta zahtjevima za naknadu nezaposlenima s obzirom na to da je broj u porastu. Prema shvaćanju Tadić (2020), broj nezaposlenih u Hrvatskoj porastao je na 147 tisuća, odnosno u tijeku pandemije bez posla je ostalo 35 tisuća ljudi. Unatoč smanjenju u određenim sektorima, zdravstveni sustav bilježi povećanje zaposlenika.

Unatoč Vladinim mjerama potpore poduzetnicima da zadrže svoje zaposlenike, pandemija se ipak na zaposlenost odrazila negativno te različito u svakoj od djelatnosti. Dumančić (2020) ističe da je broj zaposlenih u sektoru građevinarstva u prvom kvartalu 2020. porastao za gotovo 5 %, iako to u usporedbi s godinom 2019. predstavlja smanjenje zaposlenosti. Trgovina na malo zabilježila je pad broja zaposlenika za gotovo 4 %, dok je sektor uslužnih djelatnosti koji se bavi pripremom i posluživanjem hrane pretrpio štetu te zabilježio pad zaposlenih za 23 %. Najveću štetu zaposlenosti pretrpjela je proizvodnja trajnih proizvoda namijenjenih širokoj potrošnji.

5 Zaključak

Financijska kriza 2008. godine poprimila je globalne razmjere čiji je izravni začetnik bio kolaps drugorazrednih hipotekarnih kredita, dok je kriza 2021. godine bila uzrokovana virusom COVID-19 koji je obuhvatio i paralizirao svijet u nikad kraćem vremenu. Cijeli je svijet stao nakon što su vlade (jedna po jedna) proglašavale izvanredno stanje i karantenu. Ljudima je bilo ograničeno kretanje, vanjska trgovina bila je na koljenima jer su se granice zatvorile kako ljudi ne bi putovali da se virus ne

bi širio. Na prvi pogled vidne su jasne razlike između krize 2008. godine i krize 2021. godine te samim time procesi, alati i način razmišljanja ne mogu biti jednaki za obje krize.

Stanje prije 2008. godine u Hrvatskoj nije bilo idealno, postojao je nesklad između ponude i potražnje koji se pokušao umanjiti kreditima; zapravo je to bio život iznad dohodovnih mogućnosti kojemu je, krizom 2008. godine, došao kraj. Globalni poremećaji bili su jedan od dijelova koji su tvorili krizu, dok su s druge strane to bili nezakonita privatizacija, tranzicija, ali i ratna devastiranja. U Hrvatskoj se kriza 2008. godine dočekala spremno jer je imala jako dobre financijske rezultate kao uvjet za ostvarivanje prava na uvođenje eura 2023. godine. Bitno je naglasiti kako Hrvatska tijekom COVID-19 krize ima veliku podršku EU-a, što nije imala 2008. godine kao pretpristupna članica.

Vlada RH tijekom krize 2008. godine nije pridonijela rekonstrukciju gospodarstva, već je pokušala stabilizirati financije, što je dovelo do povećanja deficita i smanjenja domaće proizvodnje uz povećanje javnog duga. Vlada je u ožujku 2020. godine donijela ukupno 63 mjere koje bi trebale pomoći domaćoj ekonomiji i koje se odnose na odgodu plaćanja, na zajmove i sl. Uz to, 9. rujna 2022. godine Vlada je donijela sveobuhvatni paket pomoći gospodarstvu koji u usporedbi s odlukom Vlade o povećanju PDV-a na 25 % 2008. godine daje uvid u potpuno drugačiji pristup prema građanima i njihovoj potrošačkoj košarici. Vlada RH je tijekom COVID krize imala veće razumijevanje za građane i njihove potrebe i probleme uzrokovane destabilizacijom tržišta.

Svaka se kriza razlikuje, ne samo po određenim uzrocima i posljedicama, već i po okruženju unutar kojega djeluje. Stoga je potrebno u današnjem svijetu, u kojemu informacije kolaju u sekundama s jednog kraja svijeta na drugi, pronaći rješenje kako da se korona stavi pod kontrolu i pronaći mehanizme koji će oporaviti gospodarstva te im vratiti sjaj otprije pandemije. Dug je to i mukotrpan proces koji iziskuje vrijeme i novac, no bez međusobne koordinacije, prve dvije navedene stavke nisu dovoljne.

Literatura

Grgić, M., Bilas, V. (2008). *Međunarodna ekonomija*, Lares plus, Zagreb.

Arandjelović, Z., Simunović, M. (2009). Utjecaj svjetske krize na stanje pojedinih regiona, *Ekonomске teme*, XLVII (3), str. 127-135

Benić, Đ. (2012). Ekonomska kriza u Europi i hrvatsko gospodarstvo, *Ekonomska misao i praksa*, (2), 47-854.

Babić, M. (2007). *Makroekonomija*, Mate d.o.o., Zagreb.

Bašnec, I. (2021). Utjecaj COVID-19 na međunarodnu trgovinu. Dostupno na: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:122:763133> (pristupljeno 13.9.2022.)

Barišić, Josip (2020). Analiza utjecaja COVID-19 na osobnu potrošnju. Dostupno na: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:148:028985> (pristupljeno 13.9.2022.)

Čavrak, V. (2020). Makroekonomija krize COVID-19 i kako pristupiti njenom rješavanju, *EFZG working paper series* 03, 1-19.

Dumančić, L. R., Bogdan, Ž., Krištić, I. R. (2020). Utjecaj COVID-19 krize na hrvatsko gospodarstvo, *Hrvatsko društvo ekonomista*, 121-163.

Galbraith, J. K. (2010). *Veliki slom 1929.: kako nastaju velike svjetske krize*, VBZ, Zagreb.

Hemmelgarn T., Nicodeme G. (2010). The 2008 Financial Crisis and Taxation Policy, *European Commission*, Université Libre de Bruxelles, CEPR and CESifo

Horvat, V. (2019). Utjecaj svjetske krize na hrvatsko gospodarstvo. Dostupno na: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:137:24107> (pristupljeno 26.9.2022.)

Luketić, T. (2020). Utjecaj COVID-19 na nautički turizam. Dostupno na: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:124:509110> (pristupljeno 26.9.2022.)

Pintarić, M. (2020). Utjecaj pandemije na globalnu ekonomiju. Dostupno na: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:251:313488>(pristupljeno 26.9.2022.)

Praščević, A. (2020). Ekonomski šok pandemije COVID-19 – prekretnica u globalnim ekonomskim kretanjima, *Ekonomске ideje i praksa*, str. 7-22.

Krcić, M. (2018). Utjecaj ekonomske krize i reakcije makroekonomske politike u Republici Hrvatskoj. Dostupno na: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:211:689293> (pristupljeno 26.9.2022.)

Šimović, H., Deskar-Škrbić, M. (2016). Efikasnost poreza na dodanu vrijednost u Hrvatskoj, *EFZG working paper series*, 1-16.

Sedlacek, P., Sterk, V. (2020). Startups and Employment Following the COVID-19 Pandemic: A Calculator, *CEPR Discussion Paper* No.“DP14671”

Tadić, M. (2020) Utjecaj pandemija na gospodarstvo: Bazirano na primjeru globalne pandemije COVID-19 u Republici Hrvatskoj. Dostupno na: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:124:524668> (pristupljeno 26.09.2022.)

Hatlek, K. (2021) Uloga globalizacije i Industrije 4.0 u vrijeme pandemije. Dostupno na: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:122:554765> (pristupljeno 10.10.2022.)

Petrović, M. (2020) Utjecaj pandemije koronavirusa na pad turističkog prometa u Republici Hrvatskoj i inozemstvu i poslovanje zračnih prijevoznika. Dostupno na: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:148:939805> (pristupljeno 11.10.2022.)

Novalić, F. (2011). Demokracija i globalna kriza. Vanjski uzroci globalne krize, *Filozofska istraživanja*, 31 (1).

Mlikotić, S. (2010). Globalna financijska kriza – uzroci, tijek i posljedice, *Pravnik*, 44 (89), 83-94.

Stojčić, N. (2020). Učinci pandemije COVID-19 na izvoznu konkurentnost poduzeća prerađivačke industrije u Hrvatskoj, *Ekonomска misao i praksa*, 29 (2), 347-366.

Vince, A. (2020) COVID-19, pet mjeseci kasnije, *Liječnički vjesnik*, 142 (3-4), 55-63.

Buterin, V., Plenča, J., Buterin, D. (2015). Analiza mogućnosti pariteta eura i dolara, *Praktični menadžment*, 6 (1), 22-29.

Vlada Republike Hrvatske (2022). Vladin paket mjera koji uključuje pomoć za sve segmente društva. Dostupno na: <https://vlada.gov.hr/vijesti/vladin-paket-ukljucuje-mjere-pomoci-za-sve-segmente-drustva/36022>

Državni zavod za statistiku (2022). Bruto domaći proizvod. Dostupno na: https://web.dzs.hr/Hrv/Covid-19/bdp_4_q_21.html

Državni zavod za statistiku (2022). Robna zamjena s inozemstvom. Dostupno na: https://web.dzs.hr/Hrv/Covid-19/robna_razmjena_11_21.html

Poslovni.hr (2022). Nastavak pada eura. Dostupno na: <https://www.poslovni.hr/trzista/nastavak-pada-eura-zasto-bi-nas-trebao-brinuti-jak-dolar-4355870>

European central bank (2022). US dollar (USD). Dostupno na: https://www.ecb.europa.eu/stats/policy_and_exchange_rates/euro_reference_exchange_rates/html/eur_ofxref-graph-usd.en.html